

PSIXOLOGİYADA İSTEDAD VƏ ŞƏXSİYYƏT ANLAYIŞI

İnsan mühitin və tərbiyənin passiv obyektini kimi yox, fəal subyektini kimi çıxış edir, mühitə və tərbiyə prosesinə, özünün şəxsiyyət kimi formalaşmasına fəal təsir göstərir. Tərbiyə uşaq və yeniyetmələri ancaq obyekt kimi qəbul edərsə, çox şeydən məhrum olar, öz məqsədinə çata bilməz.

Uşağın istedadı müxtəlif formalarda təzahür edir: zehni, əmək, fiziki, bədii, ictimai-siyasi fəallıq. Uşaq və gənclərin şəxsi fəallığının əsas vasitəsi onları müxtəlif fəaliyyət növlərinə cəlb etməkdir. Təlim fəaliyyəti insanın bilik və bacarıqlara yiyələnməsinə, ideya-mənəvi tərbiyəsinə və psixi inkişafına kömək göstərir. Əmək fəaliyyəti gənc nəslin əmək və peşə hazırlığında, əxlaqi və fiziki tərbiyəsində, xarakter və iradənin formalaşmasında böyük rol oynayır. İctimai fəaliyyət prosesində yeniyetmə və gənclər sosial təcrübə qazanır, ünsiyyət mədəniyyətinə, kollektivçilik keyfiyyətlərinə yiyələnirlər.

Ə.Əlizadə deyirdi: “İnsanı orqanizm, fərd və şəxsiyyət səviyyəsində xarakterizə etmək olar. Bu anlayışlar bir-birilə qarşılıqlı əlaqədədir, lakin onlardan hər birinin özünəməxsus evristik mənası vardır. Orqanizm anlayışı bioloji elmlər, şəxsiyyət anlayışı isə sosial elmlər kontekstində formalaşmışdır”.

Şəxsiyyət problemi elmin müxtəlif sahələrində çalışan alim və mütəfəkkirlərin illərlə diqqət mərkəzində dayanan mühüm problemlərdən biri olmuş və müasir dövrdə də öz aktuallığını saxlamaqdadır. Müasir psixologiyada şəxsiyyət, onun fəallığı, formalaşması, strukturu kimi məsələlər, ümumiyyətlə şəxsiyyət anlayışının mahiyyəti barədə müxtəlif fikirlər irəli sürülür. Bu bir daha həmin problemin mürəkkəb və çətin olduğunu təsdiq edir (5, s. 137).

İnsan şəxsiyyəti maddi və toxunula bilən, hiss edilən deyildir. O, bir sıra amillərin, şəraitin, imkanların və determinantların təsiri altında formalaşan psixoloji törəmədir.

“Şəxsiyyət” sözü Azərbaycan, rus və ingilis dillərində maraqlı və faktiki olaraq eyni etimologiyaya malikdir. Azərbaycan dilində “şəxsiyyət” sözü öz əsasını ərəb sözü olan “şəxs” sözündən götürmüş və hər hansı bir konkret şəxsi, simanı bildirir. Rus dilində “şəxsiyyət” (личност) sözü də “liçina” (üz, sifət) sözləri ilə bağlıdır. İngilis dilində “şəxsiyyət” mənasını ifadə edən “personality” sözü öz əsasını iki latın sözündən – “per” və “sona” sözlərindən götürmüşdür ki, bu da bir növ “vasitəsilə danışır” mənasını ifadə edir. Sonralar qədim Yunanıstanda və Rum imperiyasında bu söz teatr tamaşasında aktyorun “maskası” şəklində özünü büruzə vermişdir. Adətən, səhnə hərəkətindən asılı olaraq “maska” dəyişilir, aktyor rola daxil olur. Lakin yalnız xeyli vaxt keçdikdən sonra “persona” sözü hazırki dövrdə daşdığı mənə yükünü daşımağa başlamış, “personality” - “şəxsiyyət” mənasında işlənməyə başlamışdır (5, s. 138).

İnsanın şəxsiyyəti birbaşa və dolaylı mənada onun siması, sifətidir. Birbaşa mənada insanın siması, sifəti onun başlıca identifikatorudur. Məhz onun xətləri, formaları, çevrəsi və digər xüsusiyyətləri əsasında bir adamı başqasından fərqləndirir, onun hansı yaş kateqoriyasına mənsub olduğunu müəyyənləşdirir bilir. Təsədüfi deyildir ki, şəxsiyyəti eyniləşdirməklə bağlı bütün sənədlərdə onun sifətinin (üzünün) şəkli olması tələb edilir. Bununla yanaşı olaraq bizim sifətimiz emosiyalarımızın, hisslərimizin, əhvalımızın, vəziyyətimizin, istəklərimizin ifadəçisinə çevrilir, o bizə təkcə verbal yolla deyil, qeyri- verbal yolla da, zəngin mimiki imkanlarımızın köməyiylə də ünsiyyətə girmək imkanı verir. Dolaylı mənada, insan şəxsiyyəti onun “ruhunun”, başqa sözlə, onun bütün psixi təzahürünün “sifətidir”. İnsana məxsus olan fərdi-psixoloji xassələrin təzahür xüsusiyyətlərinə, onun ünsiyyət üslubuna, davranışına, fikir və ideyalarına görə onu aydın eyniləşdirməyimiz və onun gələcək davranışının istiqamətini proqnozlaşdırmağımız heç kimdə şübhə doğura bilməz.

Bütün yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, şəxsiyyət fərdin özünü cəmiyyətlə eyniləşdirməsinə imkan verən davamlı fiziki və psixi xarakteristikasının məcmuundan ibarətdir.

Şəxsiyyət insanın psixoloji siması olub, şüura, mənliyə malik olan, öz hərəkətlərinə cavabdeh, ictimai münasibətlərin fəal iştirakçısı olan adamdır. Şəxsiyyət müəyyən ictimai-tarixi dövrdə yaşayıb fəaliyyət göstərən, gerçəkliyi dərk edib müəyyən istiqamətdə dəyişdirən, ünsiyyətə girməyi bacaran konkret canlı insandır.

Müasir psixologiyanın aktual problemləri içərisində istedad problemi xüsusi yer tutur. Bu, hər şeydən əvvəl, onunla bağlıdır ki, qabiliyyətlərin fəaliyyət prosesində qarşılıqlı əlaqəsinin təhlili təkcə elmi-nəzəri məsələ deyildir. Onun böyük praktik əhəmiyyəti vardır.

İstedad dedikdə, qabiliyyətlərin bir və ya bir neçə fəaliyyətin müvəffəqiyyətli icrası üçün şərt olan özünəməxsus birliyi nəzərdə tutulur.

İstedad çox vaxt kreativlik, yenilik, yaradıcılıq qabiliyyəti hesabına təyin edilir. Lakin yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, kreativlik və yaradıcılıq eyni anlayışlar deyil. Yaradıcılıq mənalardan yaradılmasıdır, kreativlik isə mənasızdır. Yaradıcılıq prosesi əslində qurucu prosesdir. İstedad bu kontekstdə hansısa bir sahədə yeni məzmunun: yeni məhsullar, yeni strukturlar yaratmaq qabiliyyətidir. İstedad intellektual məhsul istehsal edir. “Yaradıcılıq, insanın özü haqqında unuduğu, yaradıcılıq zamanı özündə olmadığı mənəvi istehsalıdır”, - deyər Nikolay Berdyayev təsdiq edir. Mişel Kasu və Styuart “Həyat, rəssamlıq və ehtiras” kitabında yazırlar: “Yaratmaq naməlum, əsrarəngiz daxili dünya istiqamətində hərəkətdir, qabaqcadan hiss etmək, dəfn edilmiş təəssürləri bərpa etmək, azad yaşamaq və nəticə haqqında narahat olmamaqdır”. Bu prinsipə riayət edən və nəticə haqqında narahatlıq meyli olmayan insanlara

⁹⁸ ADPU-nun Təhsildə sosial-psixoloji xidmət ixtisasının

DİL VƏ ƏDƏBİYYAT

rəhbərlik etmək doğrudan da çətindir. Bu səbəbdən yaradıcılığı məqsədlərlə idarə etmə prosesini “qurmaq” lazımdır, bunu isə ancaq müdrik olmaqla etmək mümkündür. Müdriklik yenini köhnə ilə uyğunlaşdırmağı bacarmaq, əvvəlki təcrübəni yeni problemin həllində istifadə etmək qabiliyyətidir.

Emosional sabitlik istedadların mühüm xüsusiyyətidir. Onlar məhz bunun sayəsində bir əsər üzərində yorulub bezmədən illərlə işləyə bilirlər. Emosional sabitlik həm də yaradıcı şəxsiyyətin yaradıcı işinin keyfiyyəti üçün vacibdir. İstedad şəxsiyyətin daxili xüsusiyyətlərini ifadə edir və onun ayrılmaz bir hissəsidir.

İstedad insan əməyinin bütün sahələrində özünü göstərə bilər: təşkilati-pedaqoji fəaliyyətdə, elmdə, texnologiyada və müxtəlif sahələrdə. İstedadını, çalışqanlığını və əzmini inkişaf etdirmək böyük əhəmiyyət daşıyır.

Hər bir halda istedadın əsasını təşkil edən bacarıqların birləşməsi yalnız xüsusi bir şəxs üçün xarakterikdir və insanın istedadı yaradıcılıq ehtiyacına yönəldilmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2002.
2. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. 2-ci nəşri. - Bakı, 2002, s. 140-151
3. Əlizadə Ə.Ə. Şagirdlərdə yaradıcı fəaliyyətin psixologiyası.- Bakı, 1968
4. Əlizadə Ə.Ə. İstedadlı uşaqlar. Psixoloji məsələlər. Esselər, etüdlər. Bakı, 2005
5. S.İ. Seyidov, M.Ə. Həmzəyev. Psixologiya. Ali pedaqoji məktəblərin bakalavr pilləsi tələbələri üçün dərslik. Bakı: 2007

Açar sözlər: *şəxsiyyət, istedad, qabiliyyət, tərbiyə, fəallıq, mühit, yaradıcılıq.*

Ключевые слова: *личность, талант, умение, воспитание, активность, среда, творчество.*

Key words: *personality, talent, ability, education, activity, environment, creativity.*

Xülasə:

Məqalədə şəxsiyyət və istedad anlayışları təhlil edilmiş və istedadın şəxsiyyətin formalaşmasında və inkişafında rolu müəyyənləşdirilmişdir.

Резюме:

В статье анализирует понятие личности и таланта, определяет роль таланта в формировании личности.

Summary:

The article analyzes the concept of personality and talent and identifies the role of talent in the formation and development of the personality .

Dos. S.Abbasova